

Albert Schweitzer (1875-1965)

“Kijk, er zou zoveel meer warmte in de wereld zijn, als we het allemaal waagden ons zo van harte te geven, als we zijn”.

“Ik ben leven dat leven wil, te midden van leven dat leven wil”

Albert Schweitzer, voor intimi Bery, een veelzijdig getalenteerd mens, was musicus, theoloog, filosoof, arts en schrijver. Hij werd geboren in Kaysersberg in de Elzas, waar zijn vader dominee was van een kleine gemeente van ongeveer 150 zielen. Kaysersberg was een overwegend katholiek stadje en de familie Schweitzer was Lutheraans. In hun woning zat een schuilkerkje verstopt en omdat Lutherse kinderen niet naar katholieke scholen mochten, verzorgde vader Schweitzer ook het lagere school onderwijs.

Toe een domineespositie vrij kwam in Günsbach, een bijna volledig Lutheraans stadje bij Münster in de Elzas, met 2500 parochianen, greep vader Schweitzer die kans met beide handen aan. Günsbach had een ruime pastorie woning, hij hoefde er geen les meer te geven en kon zich volledig wijden aan zijn pastoraal werk. Albert groeide met zijn jongere broer en 3 zussen op in Günsbach. Zijn vader leerde hem, 4 jaar oud op het tafelblad vingeroefeningen, zodat Albert in de eerste klas van de lagere school al gezangen kon begeleiden op het harmonium. Hij kreeg op de lagere school ook nog orgel onderricht van zijn opa. Op het eind van de lagere school stuurden zijn ouders hem, 10 jaar oud, naar het gymnasium in Mulhouse. Hij ging er wonen bij zijn oom, die directeur was van het gymnasium. Alleen in de vakanties kwam hij terug naar Günsbach en leerde dus al heel jong op zijn eigen benen te staan.

In Mulhouse kreeg hij piano en orgel les van Eugen Münch, destijds een beroemd pedagoog. Hij zag er opera's van Wagner die een diepe indruk maakten en spaarde geld voor een reis naar de Festspiele in Bayreuth, waar hij de hele Ring des Nebelungen zag. Hij raakte er bevriend met Cosima Wagner. Albert had een tante in Parijs, tante Mathilde bij wie hij vaak ging logeren. Haar man dreef handel met Peru, waarmee hij schatrijk was geworden. Tante Mathilde had zelf geen kinderen, maar was wel kind aan huis in de Parijse beau monde van die tijd. Ze was dol op Albert en bracht hem in contact met Charles Marie Widor, docent orgel van het Parijse conservatorium, componist en organist van de St. Eustache, die zo onder de indruk was van Alberts spel dat hij hem gratis les ging geven en met muziek pedagoge Marie Jaëll, die een zeer grote invloed had op Alberts ontwikkeling. Samen met een medisch fysioloog deed ze namelijk metingen aan de vingervlugheid op de piano van geoefende en amateur pianisten, zelfs van verstandelijk gehandicapten en ze kwamen tot de conclusie dat de laatste 2 groepen sneller en nauwkeuriger speelden dan de geoefenden. Al dat geploeter had blijkbaar een averechts effect! Marie Jaëll ontwikkelde een methode met aandacht voor het gebruik van de juiste spierspanning en voor het door ademen tijdens het spelen, waarbij een musicus moest leren anticiperen, de juiste spierspanning moest voorbereiden en de gewenste tonaliteit al van te voren inwendig moest horen. Ze liet oefeningen doen waarbij een pianist met de linkerhand regelmatig moest leren spelen, terwijl hij met de rechterhand vloeiende, golvende lijnen moest tekenen op een vel papier. Ze had opvattingen over intuïtieve esthetiek die ze synesthesie noemde. Synesthesie houdt in dat verschillende zintuiglijke systemen samen werken. Zo zien sommige mensen kleuren als ze muziek horen of zien ze een object met hun innerlijk oog als ze het aanraken. Muziek kan gevoelens, ideeën en sferen tot uitdrukking brengen, die kunnen leiden tot een holistische ervaring, wat ook Bery's opvatting was: tijdens het musiceren wellen vaak beelden op en diepzinnige gedachten. Van Widor leerde Albert bovendien dat ritme samenhangt met wilsenergie. Het is de wil, die de tijd naar je hand zet. Ritme is in de tijd uitgedrukte wilsenergie en wilsenergie was in Schweitzer ruim voor handen.

Albert had diepe bewondering voor Bach, die hij beschouwde als een muzikaal mysticus. Hij ontwikkelde in zijn boek: J.S. Bach, le musicien-poète, een soort woordenboek voor de muziek van Bach, waarbij hij motieven onderscheidde zoals: het loop-motief, het vrede-motief, het lijdensmotief. Bach componeerde al zijn werken onder het motto: soli Deo gloria, s. D. g., alleen ter ere Gods, waaraan hij soms toevoegde: zur Ehre Gottes und Rekreation des Gemüts. Alles andere ist ein teuflisches geplatsch und gepleier. Bery leerde van zijn opa van moederszijde niet alleen orgel spelen, maar kreeg van hem ook nog kennis mee van de orgelbouw en bleef zijn leven lang een bewonderaar van de Silbermann orgels, waarvan er nogal wat in de Elzas staan. Menig orgel werd gereviseerd naar zijn aanwijzingen. De kwaliteit van een orgel was voor hem af te lezen aan de mate waarin het Bach doet klinken.

18 jaar oud gaat Albert theologie studeren in Straatsburg, maar blijft heen en weer pendelen tussen de Elzas en Parijs. In zijn 5^e studiejaar vraagt zijn docent ethiek van de theologie faculteit, die op de hoogte is van de bewondering die hij heeft voor de filosoof Kant, of hij soms geïnteresseerd is in een studiebeurs, waarmee hij in Parijs aan de Sorbonne kan promoveren op Kant, wat Albert een unieke kans biedt om muziek met filosofie te combineren, een kans die hij natuurlijk onmiddellijk aan grijpt. Bery, aanvankelijk zeer onder de indruk van Kant,

komt in zijn dissertatie uiteindelijk echter tot totaal andere conclusies dan Kant. Zijn proefschrift is in de recordtijd van één jaar klaar, een jaar waarin hij óf schrijft, óf piano en orgel studeert en, zoals zo vaak in zijn leven, zijn nachtrust opoffert, soms door met zijn voeten in een bak ijskoud water te gaan zitten. Aan 4 uur slaap heeft hij doorgaans genoeg.

Kant stelt dat alles wat we kennen, slechts verschijnt binnen kaders van ruimte en tijd. Vrijheid berust volgens hem op een idee, het idee van onbepaaldheid. Zou alles bepaald zijn, dan is vrijheid een fictie. In het rijk van vrijheid gaan de natuurwetten van oorzaak en gevolg niet op, maar vrijheid is wel onderhevig aan de wet van de ethiek, de zedelijke wet die in ons geweten huist. Het is voor een mens absoluut noodzakelijk ethisch te handelen, wat Kant het categorisch imperatief noemt. Kant stelt dat je, voor je handelt, je dient af te vragen of iedereen op dezelfde manier zou kunnen handelen, een variant op: wat gij niet wilt dat u geschied, doe dat ook een ander niet. Schweitzer heeft kritiek op het feit dat Kant geen wegen heeft gevonden om die ethiek vorm te geven, maar blijft hangen in een theoretisch concept. Hij vindt dat ethiek tot handelen moet leiden en precies dat heeft hij vanaf zijn dertigste jaar gedaan onder het motto: wat gij wilt dat u geschiedt, doe dat een ander.

Ethiek onderscheidt zich, volgens Bery van moraal. Moraal is doorgaans kleinburgerlijk benauwd. Ethiek is compassie met alles wat leeft, is intensief leven in solidariteit met andere levende wezens, komt voort uit diep denken: wat je innerlijk beleeft, geeft vorm aan je wil en maakt dat je het uiterlijk tot stand brengt. En als iets typerend is voor Schweitzer dan is het wel zijn enorme wilskracht. Die klinkt ook door in zijn orgelopnames: één krachtige lijn van begin tot end.

Intussen ontmoet Albert zijn toekomstige vrouw Hélène Bresslau, dochter van een hoogleraar geschiedenis aan de universiteit van Straatsburg. Ze is van Joodse komaf, maar haar ouders laten haar protestants dopen omdat ze het opkomend antisemitisme voorvoelen. Hélène heeft TBC, een aandoening die de relatie met Bery enorm heeft beïnvloed, omdat ze in het pre-antibiotisch tijdperk, geregeld in Europa moet gaan kuren voor haar herstel. In 1905 gaat Albert medicijnen studeren, tot ontzetting van zijn moeder, die voor hem een carrière als pastor en musicus in petto heeft. Hélène schoolt zich om tot verpleegkundige. In 1912 trouwen ze. In 1913 promoveert Albert tot dr. in de geneeskunde op zijn derde proefschrift, dat de psychiatrische diagnose van Jesus als onderwerp heeft. Jesus zou volgens hem in onze tijd meteen opgesloten worden in een inrichting. Hij hoort stemmen, ziet geesten, geeft zich af met krapuul, is kortom knettergek. Bery is dus 3x gepromoveerd in de theologie, de filosofie en de geneeskunde.

In datzelfde jaar reist hij per zeilschip met Hélène af naar Afrika om in the middle of nowhere aan de Ogowe rivier een ziekenhuisje op te zetten. Zijn moeder weigert hem uit te zwaaien op het stationnetje van Günsbach. Het ziekenhuisje in Lambarene, wat betekent: "we willen het proberen", begint met een verbouwd kippenhok. Alles, maar dan ook werkelijk alles, moet vanuit het niets worden opgebouwd. En dan breekt de eerste wereldoorlog uit. Lambarene is op dat moment Frans grondgebied. De Schweitzers komen uit de Elzas, Duits grondgebied. Ze worden dus als staatsvijandig beschouwd, geïnterneerd en gedeporteerd naar Bordeaux om uiteindelijk opgesloten te worden in Saint Rémy, in de Provence, in dezelfde kliniek waar Vincent van Gogh werd behandeld. Het hele werk in Lambarene raakt in verval. Albert is wanhopig. De Elzas heeft enorm te lijden onder de oorlog, maar Günsbach blijft redelijk gespaard en de hele familie overleeft het geweld. Na de oorlog hoort de Elzas weer bij Frankrijk. In 1919 wordt Rhea geboren de enige dochter van Bery en Hélène. In 1920 nodigt een Lutherse bisschop Bery uit om in Zweden lezingen en concerten te komen geven. Hij verdient er genoeg mee, om opnieuw te kunnen investeren in Lambarene en kan van het geld ook nog een huis bouwen voor Hélène en Rhea in Königfeld in het Schwarzwald, een gebied dat de naam heeft heilzaam te zijn voor TBC.

In 1924 gaat hij alleen terug naar Lambarene. Langzaam ontstaat een kring van medewerkers en bit by bit wordt het ziekenhuis uitgebreid. Iedereen die kan, wordt aan het werk gezet. Komt een familie aan zetten met een patiënt, dan worden de familieleden geacht mee te helpen aan de opbouw en uitbreiding van het ziekenhuis. Albert regelt en superviseert alles. Hij heeft altijd dienst, is nooit vrij. Een Parijse vriendenclub organiseert een tropen-resistente piano met orgelpedalen, die verpakt in een zinken krat, per prauw wordt aangevoerd. Verweesde dieren worden in Lambarene opgevangen en gevoed. Vanuit zaad worden palmen, grapefruit en sinaasappelbomen gekweekt. Elke avond om 10 uur speelt Albert op zijn piano, vol ontzag beluisterd door Afrikanen die menen dat hij daarbij met hogere geesten communiceert, die hem helpen de goede dokter te zijn, die hij is. Als de Nazi's aan de macht komen zorgt hij ervoor dat Hélène en Rhea, die toch als Joods worden beschouwd, via allerlei sluiptwegen Europa kunnen verlaten om in Lambarene te komen wonen.

In 1928 krijgt Bery de Goetheprijs van de stad Frankfurt. Met het geld kan hij eindelijk een eigen huis bouwen in Günsbach, wat hem een pied á terre biedt als hij naar Europa komt voor concerten en lezingen ter ondersteuning

van zijn ziekenhuis. Het huis herbergt nu het Schweitzer museum, met een archief waarin de meer dan 100.000 brieven die hij heeft geschreven, bewaard en uitgewerkt worden.

Albert schrijft zijn bekendste werk: eerbied voor het leven, waarin hij overgave aan het leven, uit eerbied voor het leven propageert met respect voor het geheim van het leven. Leven vanuit het vertrouwen dat werken aan de wereld zinvol is, ondanks de schijn van het tegendeel, vertrouwen dat elk steentje draagt bij aan de voltooiing van de kathedraal van het leven. Maar we zijn als mens tegen onszelf en in onszelf verdeeld. Wat we doen heeft altijd negatieve bijeffecten. Een antibioticum doodt bacteriën, maar redt levens, vervelend voor de bacterie, fijn voor de mens. Ethiek pendelt tussen moeten en kunnen, tussen idealen en hun haalbaarheid, maar het is de bestemming van de mens steeds een stukje menselijker te worden. We worden ethischer mensen als we de wereld dienen, waarvoor het nodig is je innerlijk vrij te maken van je comfortabele wereldje, zelfs van de gehechtheid aan je eigen leven. Schweitzer leefde dat voor, reisde derde, of als het kon vierde klas, had geen beurs maar een dichtgeknoopte zakdoek met wat geld, droeg altijd dezelfde hoed en jas en schonk zoveel mogelijk aan zijn ziekenhuis.

Albert keert zich tegen scholen die bevrijding preken door onthechting van de wereld. Hij propageert een instelling waarin je je niet van de wereld af keert, maar je er juist naar toe wendt, geen Lebensverneinung dus, maar juist een Lebensbejahung. Kijk je naar de wereld om je heen, dan is er weinig reden tot optimisme. Kijk je vanuit eigen diepten, dan zie je dat je levenswil optimistisch is, zich wil manifesteren in bloei en strijd tegen verval. Sinds de verlichting is de filosofie aan de slag gegaan met allerlei getheoretiseer over werkelijkheid en kennis en zijn idealen verloren gegaan. We zijn ons wijs gaan maken dat we het heel druk hebben, versnipperen onze aandacht met twitter en face book en we verliezen onze geestelijke zelfstandigheid door onze copy-paste cultuur. We zijn onze idealen kwijt geraakt, terwijl het juist idealen zijn die ons op de been houden. Je leven opofferen aan een doel is volgens Schweitzer geen levensverloochening, maar juist een levensbeaming, een wereldbeaming.

Eerbied voor het leven betekent niet gaan leven als een Jaïn die een doek voor de mond moet houden om geen insect in te ademen en die zo min mogelijk beweegt om geen worm te vertrappen. Een Jaïn doet dat omdat hij zich niet wil verlagen tot een moordenaar, zich niet wil laten bezoedelen door de wereld. Boeddha preekt de onthechting, maar ontkomt niet aan het principe van de compassie, die maakt dat je je inzet voor je medemens. Schweitzer preekt juist de hechting aan de wereld, de penetratie in de wereld, de volledige inzet voor de wereld. Respect voor het leven betekent voor Bery niet vegetarisch leven, maar wel slechts doden uit noodzaak en met respect. Leven bestaat uit een reeks van eten en gegeten worden. Je kunt als mens niet leven zonder te doden, of het nu een bacterie is, een plant, een boom of een dier, maar doe het met respect en met dankbaarheid. Vegetarische bewonderaars van Schweitzer knapten zowat uit hun vel, toen ze hoorden dat hij met kerst paté de foie gras at....

Eind veertiger jaren begon de pers over Bery te schrijven in termen van: de heilige uit het oerwoud. Life zette zijn foto op de voorpagina met de tekst: the greatest man on earth. Bewondering, maar ook hevige kritiek barstte los. Op kritiek reageerde Albert laconiek: "ik heb gelukkig een nijlpaardenhuid". In 1952 kreeg hij de vredesprijs van de Duitse boekhandel en in 1953 de Nobel vredesprijs. Telegrammen uit de hele wereld stroomden binnen. Ineens was Albert een mondiale beroemdheid maar werd tegelijk slachtoffer van een horde paperazzi. Van de ene kant leverde al die aandacht welkome fondsen op, van de andere kant bracht het enorm veel extra werk met zich mee, zodat hij in brieven aan zijn nicht Susanne Oswald verzucht: is me dan ook nooit enige rust gegund? Hij kreeg een mondiale gewetensfunctie en toen hij zich samen met Albert Einstein keerde tegen atoomproeven, nam de aandacht snel af en de kritiek toe.

In 1957 overleed Hélène in Zurich. Haar as werd naar Lambarene gebracht. Zelf overleed Albert op 4 september 1965. Kort voor zijn dood, was hij onrustig en wilde voortdurend op staan, om wat te gaan doen. Toen een verpleegster een plaat met pianomuziek van Beethoven had opgezet, kwam hij tot rust. Vlak voor zijn dood keek hij naar een hoek van de kamer en zei: ist dass nicht wunderbar? Naar wat hij gezien heeft, kunnen we slechts raden. Even later sliep hij vredig in. Hij werd begraven onder een palmboom, die hij zelf indertijd had geplant.

Literatuur:

Eerbied voor het leven. 1994, den Haag. ISBN 90-6217-850-7 NUGI 612

Johann Sebastian Bach, met een voorwoord van Charles Marie Widor. 1958. Breitkopf & Hartel, Leipzig

Susanne Oswald, mijn oom Bery, 1977, ten Have, Baarn, ISBN 90 259 4116 8

Chris Doude van Troostwijk, Leven met Albert Schweitzer, 2013, Meinema, Zoetermeer, ISBN 978 90 211 4349 1 NUR 700

Die psychiatrische Beurteilung Jesu, 1913. Heruitgave: Hildesheim, Zurich, 2008

Die mystik des Apostel Paulus, Tubingen, Mohr, 1981

